

MIEŽIŠKIŲ TARMĖS VOKALIZMO BRUOŽAI

J. ŠUKYS

Transkripcija

Straipsnyje vartojama „Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programos“ transkripcija. Nukrypimai yra šie:

1. Garso ilgumui žymėti vartojoamas taškas aukštai dešinėje raidės pusėje (brūkšneliu viršų raidės žymimas tik istorinis garso ilgumas). Ilgumas žymimas ne tik nekirčiuotą, bet ir kirčiuotą garsų.

2. Priebalsių grupėje težymimas tik tos priebalsės minkštumas, kuri stovi betarpis kai prieš užpakalinės eilės balsį ar žodžio gale.

3. Priebalsių aspiruotumas nežymimas.

4. Papildomai įvesta raidė ą žymi užpakalinės eilės balsį, šiek tiek platesnį negu lk. u.

Miežiškių tarmė yra dalis tos rytų aukštaičių puntininkų tarmės, kuri nepriklauso nei rotininkams, nei dadininkams, nei žalininkams, nei žadininkams¹. Ji yra iš pietyčių nuo Pānevėžio ir apima Miežiškių (Miešku) ir Raguvōs miestelius su gretimais kaimais.

Miežiškių kaimynai iš vakarų pusės yra pontininkai, o Raguvōs kaimynai — pantininkai. Pakraštiniai pontininkų kaimai, esantieji šalia puntininkų, paminėtini šie: Pakriausiniai, Tautkūnai, Pajūodžiai, Preidžiai, Kabčliai, Klepšiai, Velžkiai, o puntininkams jau priklauso Pūčekų, Bajoriškių, Trakininkų, Būkaltiškių kaimai. Šią ribą reikia akcentuoti dėl to, kad mūsų lingvistinėje geografijoje ji buvo vedama ne visai tiksliai. Pavyzdžiui, A. Salio žemėlapyje² Miežiškių (Miešku) miestelis priskirtas pontininkams. Kai kurių netikslumų (Pūčekų, Bajoriškių ir Kūlbagalio kaimų priskyrimas pontininkams) yra P. Būtėno straipsnyje „Augštaičių tarmės okuojančiosios pašnektės sienos“³.

I. Tarmės vokalizmą nulemiantieji veiksniai

Yra keletas sąlygų, nuo kurių priklauso to ar kito aprašomosios tarmės balsio ar dvigarsio ištarimas.

§ 1. Balsio vieta žodyje. Lk. žodžio galio balsis ar dvigarsis dažniausiai atitinka kitokius tarmės garsus negu lk. žodžio kamieno balsis ar

¹ Apie šiaurinės šios tarmės dalies vokalizmą žr. I. Jašinskaitė, Kirtis, priegaidė ir jų poveikis vokalizmui Biržų tarmėje. — Lietuvių kalbotyros klausimai, 1. Vilnius, 1957.

² Žr. Archivum Philologicum, 4, Kaunas, 1933.

³ Žr. Archivum Philologicum, 3, 185, Kaunas, 1932.

dvigarsis. Tai atsitinka todėl, kad, šalia bendrojo nekirčiuotųjų skiemenu trumpėjimo dėsnio, žodžio galą dar veikia specifiškas galūnių trumpėjimo dėsnis, o žodžio kamieną — specifiškas trumpujų kirčiuotų skiemenu ilgėjimo dėsnis. Dėl to naujai žodžio gale atsiradę tarmės balsai dažniausiai atitinka kitokius lk. balsius, pvz.: *pi'ēvo* ~ *pievoje*, *mā'ta* ~ *māto*. Žodžio gale svarbu ir tai, kokiai kategorijai žodis priklauso, pvz.: vardažodžių *šakas* ~ *šakōs*, įvardžių *katrā's* ~ *katrōs*.

§ 2. Kirtis ir priegaidė. Miežiškių tarmė, kuri jeina į salyginio kirčio atitraukimo zoną, turi penkias priegaides.

Tvirtapradę (‘) priegaidę gali turėti dvibalsiai *ai*, *au*, *ei*, *ui* ir mišrieji dvigarsiai, pvz.: *lā'ibus* ~ láibas, *lā'uža* ~ láužo, *sé'ilas* ~ séilės, *smū'ike* ~ smūkė, *šá'ltv* ~ šálta, *lā'mpu* ~ lémpa, *trí.ni* ~ trinti, *kú.rmi*. *š* ~ kùrmis.

Tvirtagalę (~) priegaidę gali turėti dvibalsiai *ai*, *au*, *ei*, *ui* ir mišrieji dvigarsiai, pvz.: *žał'bus* ~ žaības, *lā'ū'kus* ~ laūkas, *śveł'si* ~ śvečisti, *muł'lus* ~ muīlas, *kał'tus* ~ kaltas, *kæm'šu* ~ keñša, *puñ'ktus* ~ peñktas, *buř'bu* ~ buřba. Be to, tvirtagalę priegaidę turi kiekviena ilga šaknis, į kurią jeina aukščiau nurodyti dvigarsiai, net ir tvirtapradės prigimties, kada į ją iš trumpos galūnės yra atitraukiama kirtis, pvz.: *lał'bu* ~ laibà, *śāū'ki* ~ šauki, *śveł'kus* ~ sveikùs, *puł'kus* ~ puikùs, *kał'mi* ~ kalnè, *vęř'ki* ~ verki.

Trumpinę (‘) priegaidę turi: žodžio galo trumpieji balsiai, pvz.: *sukì* ~ sukì, *šakù* ~ šakà, *katràs* ~ katràs, *katè* ~ katè; kai kurių vienskiemenių žodžių trumpieji balsiai, pvz.: *āš* ~ *āš*, *kàt* ~ kàd, *bèł* ~ bët, *nègi* ~ nègi, *tik* ~ tik, *dù* ~ dù; ištiktukai ir akimirkos veikslø veiksmažodžiai, reiškiantieji staigù, bet silpnà veiksmą, pvz.: *bákst* ~ bákst, *bákstæł̄i* ~ báksteléti, *źipl̄* ~ žibt, *źiptał̄i* ~ žibteléti; esamojo laiko III asmens onomatopéjiniai veiksmažodžiai, kurių bendaratis turi priesagą -éti, pvz.: *żaksi* ~ žaksia, *trëpsi* ~ trëpsia, būsimojo laiko III asmuo, pvz.: *nèš* ~ nèš, *bùs* ~ bùs, *matł̄s* ~ matýs; tariamosios nuosakos sutrumpéjusi III asmens forma, pvz.: *ràst* „rastu“, *nèst* „nèstu“, *bùt* „bütu“⁴.

Vidurinę (‘) priegaidę turi pailgėjé kirčiuotieji žodžio kamieno lk. *i*, *u*, pvz.: *ki.tus* ~ kítas, *nù.neše* ~ nùnešé, *berñú.kus* ~ berniūkas. Vidurinę priegaidę dar turi ilgieji balsiai ir dvibalsiai *ie*, *uo*, tiek nuo seno kirčiuoti, tiek gavę kirtį po jo atitraukimo iš trumpos galūnės į ilgą šaknį, pvz.: *rà'te* ~ ràtai, *źé'me* ~ žemè, *ké'la* ~ kélè, *pi'ksu* ~ pýksta, *żb'džiš* ~ žodžiùs, *krú'me* ~ krúmai, *pienùs* ~ pienas, *juodu* ~ juodà. Tarmės ilgųjų balsių ir dvibalsių *ie*, *uo* tvirtapradę ir tvirtagalę priegaidės nėra girdimos.

Vidurinę kirstinę (‘) priegaidę turi žodžio galo kirčiuotieji ilgieji balsiai, kurie lk. tariami tvirtagališkai, pvz.: *žiné* ~ žinaî, *aki* ~ aký, *matò* ~ mataû, *miškù* ~ miškù. Kirstinę priegaidę nuo vidurinės skiriasi tik stipresniu kirčiuotojo skiemens akcentavimu. Reikia pasakyti, kad ir trumpinė kirčiuotos galūnės priegaidę turi nukirstumo atspalvį.

⁴ Tarmė turi ir pilnàsias tariamosios nuosakos III asmens formas, kur išlaikytas senasis galūninis kirčiavimas, pvz.: *rastu* ~ *rastu*, *nèstu* ~ *nèstu*, *bütu* ~ *bütu*.

Aprašomosios tarmės dvigarsių sandų ilgumas daugiausia priklauso nuo priegaidės. Nekirčiuoti lk. balsai ar dvibalsai paprastai atitinka kitokius tarmės garsus negu kirčiuoti.

§ 3. Priebalsių veikimas. Po *j* ir palatalinių priebašių, po kurių yra buvęs *j*, Miežiskių tarmės, kaip ir kitų tarmių bei lk., užpakalinės eilės balsai supriekėja, o supriekėjės užpakalinės eilės balsis *u* netgi ištariamas kaip priešakinės eilės balsis *z*.

Aprašomosios tarmės kai kurie balsai, stovėdami prieš kietuosius priebalsius, paplatėja. Balsių *i*, *u* tas paplatėjimas labai nežymus, o lk. balsis *e* prieš kietąjį priebalsi tariamas kaip tarpinis garsas tarp *e* ir *a*.

II. Tarmės vokalizmo sistema

A. Žodžio kamieno vokalizmas

1. Balsai

§ 4. Miežiskių tarmės *a*, *e*, atliepiantieji lk. *a*, *e*, yra ilgi ir trumpi. Tieki ilgasis, tiek trumpasis *e* prieš kietąjį priebalsi yra smarkiai paplatėjės ir tariamas kaip tarpinis garsas tarp *e* ir *a*, pvz.: *gæ'rūs~gēras*, *mædūs~medūs*, *nǣs~nēš*. Prieš minkštajį priebalsi *e* tariamas kaip lk., tik, būdamas ilgas, yra kiek įtemptas ir siauresnis negu lk., pvz.: *ké'li.š* „kēlias“, *mē'džu.~mēdžių*. Tarmės ilgasis ir trumpasis *a* savo kokybe nuo lk. ilgojo ir trumpojo *a* nesiskiria, pvz.: *bå'dus~bådās*, *žadé'i~žadéti*.

§ 5. Trumpieji *a*, *e* paprastai yra tik nekirčiuoti, pvz.: *vakaré'li.š~vakarélis*, *nebegæré.~nebegerai*. Kirčiuoti jie būna šiaisiai atvejais: kai kuriuose vienskiemeniuose žodžiuose, pvz.: *åš~aš*, *kåt~kàd*, *bèi~bèt*, *nègi~nègi*; ištiktukuose ir akimirkos veikslø veiksmažodžiuose, reiškiančiuose staigū, bet silpną veiksmą, pvz.: *båksî~båkst*, *båkstælët~båksteléti*, *tréksh~trékšt*, *tréksh-tælët~tréksteléti*, esamojo laiko III asmens onomatopéjiniuose veiksmažodžiuose, kurių bendratis turi priesaga *-eti*, pvz.: *žåksi~žåksia*, *trëpsi~trëpsia*, būsimojo laiko III asmenyje, pvz.: *rås~rås*, *nǣs~nēš*; tariamosios nuosakos III asmens sutrumpėjusioje formoje, pvz.: *råst* „råst“*u*, *nǣst* „nēšt“*u*.

§ 6. Kirčiuoti *a*, *e*, kaip ir lk., yra ilgi, pvz.: *må'žus~måžas*, *své'či.š* ~ „svēčias“. Tačiau kai kuriais atvejais tarmė turi ilguosis *a*, *e* ir ten, kur lk. turi trumpuosius kirčiuotus *a*, *e*, būtent: veiksmažodžių ir veiksmažodinių darinių (veikiamosios rūšies dalyvių ir padalyvių) priešdéliuose, pvz.: *å'ika-se~å'tkasé*, *næbè'kæpu~nebækpa*, *på'liktu~påliktas*, *nè'pirkus~nepirkas*, *prå'lakini~prålekiant*, *bè'snækunt~bækant*; pirminių veiksmažodžių bendratyje ir jos vediniuose — būtajame dažniniame laike ir pusdalyviuose, pvz.: *rå'si~råsti*, *nè'si~nēsti*, *lå'gdava~läkdavo*, *kå'bdava~képdavo*, *plå'gdamus~pläkdamas*, *væ'ždamus~vëždamas*. Be to, ilgajį *a* vietoj lk. trumpojo kirčiuoto *a* tarmė dar turi savybiniuose įvardžiuose *må'na~måno*, *tå'va~tåvo*, *så'va~såvo*, o ilgajį *e* vietoj lk. trumpojo kirčiuoto *e* aukštesniojo laipsnio būdvardžiuose, pvz.: *didé'sni.š~didësnis*, *gražé'sne~gražësnë*.

§ 7. Ilgųjų *a*, *e*, atitinkančių lk. *q*, *e*, Miežiškių tarmė neturi. Šios tarmės, kaip ir visų puntininkų, senieji *an*, *en*, iš kurių atsirado lk. *q*, *e*, pavirto į *un*, *in*. Priebalsis *n* iškrito, pailgindamas prieš stovintį balsą *u*, *i*, pvz.: *ūžulvus~āžuolas*, *grīši~grēžti*. Nekirčiuotuose skiemenyse šie *u*, *i* yra sutrumpeję, pvz.: *kusnēli, s~kāsnēlis*, *grīžd'uš~grēžiotis*. Neseniai į tarmę atėjusiuose naujuose žodžiuose lk. *q*, *e* neišverčiamas, pvz.: *sā'jungu~sājunga*, *sprē'si~sprēsti*, *brāestu~brēsta*.

§ 8. Žodžio pradžios ilgaij ar trumpaij *e* aprašomoji tarmė dažniausiai verčia į *a*. Prieš kietuosius priebalsius žodžio pradžios *e* virsta į *a* dėsninai, pvz.: *asū~esā*, *ā'gla~ēglė*. Prieš minkštusios priebalsius *e* kartais verčiamas į *a*, o kartais ir neverčiamas, pvz.: *aketē~aketē*, *Alu.ne~Eliūnē*, *(j)eži's~ežys*, *(j)érzi'i~érzyti*, *(j)éžas~ēžios*.

Tarmės *e* dar virsta į *a* junginyje *le*, veikiamas su kitėjusio *l*, pvz.: *lā'ki~lēkia*, *ladañ~ledañ*.

§ 9. Tarmės *ē*, *o*, atitinkantieji lk. *ē*, *o*, savo kokybe šiek tiek skiriasi nuo lk. *ē*, *o*. Balsis *ē* yra kiek mažiau įtemptas negu lk. *ē*, o balsis *o* mažiau labializuotas negu lk. *o*. Tarmės žodžio kamieno *ē*, *o* yra tik kirčiuoti, todėl, savaimė suprantama, jie gali būti tik ilgieji, pvz.: *dē'de~dēdē*, *našlaitē'li, s~našlaitēlis*, *stō'vi~stóvia*, *žđ'gus~žiogas*. Nekirčiuoti *ē*, *o* pagal bendrą nekirčiuotų skiemenu trumpėjimo dėsnį turi sutrumpėti iki trumpųj. Ilgieji nekirčiuotieji *ē*, *o* trumpėdami pakeitė savo kokybę. Aprašomojoje tarmėje, kaip ir jos kaimynuose pontininkuose, šis procesas vyko balsių siaurėjimo keliu. Per susiaurėjusius *ē*, *o* buvo pereita į *i*, *u*, kurie, atrodo, yra labiau atitraukti ir platesni negu lk. *i*, *u*, pvz.: *viži's~vēžys*, *mirkilā~mirkelē* „pluta, įmerka į barščius“, *kuj'i'te~kojytē*, *žmugđ's~žmogaus*. Reikia pasakyti, kad aprašomosios tarmės dalyje (apie Raguvą) nekirčiuotą lk. žodžio kamieno *ē* atitinka *e*, bet šis *e*, tur būt, nėra kilęs iš *ē*, o iš senojo ilgojo *ē*, jam sutrumpėjus, pvz.: *sedē'i~sēdēti*, *mesi'te~mēsytē*.

Kad *i*, *u* yra atsiradę ne iš senųjų sutrumpėjusių *ē*, *ā*, o iš *ē*, *o*, liudija tai, jog tarmės senieji *ē*, *ā* trumpėdami nekeičia savo kokybęs, pvz.: *mā'ta* < **matā~māto*, *mā'te* < **matē~mātē*. Iš to galima daryti išvadą, kad Miežiškių tarmės žodžio kamieno nekirčiuotų skiemenu ilgųjų balsių trumpėjimas prasidėjo vėliau, jau po senųjų *ē*, *ā* pavirtimo į *ē*, *o*.

§ 10. Rytiečiams būdingas junginio *lē* kietinimas yra kartu ir vokalizmo dalykas, nes su kitėjės *l* balsi *ē* nustūmė iš priešakinės eilės į vidurinę ir davė naują garsą — vidurinės eilės balsi *e*, kurio neturi literatūrinė kalba, pvz.: *lē'k~lēk*, *tilē'i~tylēti*. Nekirčiuotas *e* redukuojamas: dėl kiekybinės redukcijos sutrumpėja iki trumpojo, o dėl kiekybinės redukcijos keičia savo kokybę. Nekirčiuotoje pozicijoje po veliarizuoto negalūninio *l* girdimas kažkokis neaiškus trumpas balsis, tarpinis tarp *u* ir *ü*, pvz.: *plukē'~plékaī*, *luki'mus~lēkimas*, *priékliu, s~prieklētis*. Akimirkos veikslo veiksmažodžiuose nekirčiuotas *e* girdimas smarkiai susiaurėjęs, pvz.: *ká'ukštælē'i~káukštelēti*, *trüktaelē'i~trüktelečti*.

§ 11. Tarmės trumpieji *i*, *u* yra panašūs į lk. *i*, *u*, tik tarmės *i* yra kiek mažiau įtemptas, o *u* – beveik nelabializuotas. Prieš kietąjį priebalsį *i*, *u* yra nežymiai paplatėję⁵.

§ 12. Trumpieji *i*, *u* paprastai būna tik nekirčiuoti ir atitinka lk. *i*, *u*, pvz.: *visl*~*visl*, *žinō*~*žinaū*, *sukl*~*sukl*, *žuváu*~*žuváuti*. Kadangi tarmės nekirčiuotieji ilgieji balsiai trumpėja, tai tarmės *i*, *u* atitinka ir lk. nekirčiuotuosius *i*, *y*, *u*, *ū*, pvz.: *grīžō*~*grīžau*, *linō*~*lynója*, *skusl*~*skustū*, *grudē*~*grūdai*. Kaip matyti iš § 7, tarmės *i*, *u* dar gali atitikti lk. nekirčiuotuosius *q*, *e*, pvz.: *grīžō*~*tiš*~*grēžiotis*, *kusnē*~*li*.*š*~*kāsnēlis*. Be to, tarmės *i*, *u* dar gali būti kilę iš sutrumpėjusių *é*, o (žr. § 9).

§ 13. Po *j* ir palatalinių priebalsių, po kurių yra buvęs *j*, Miežiškių tarmės *u* (tai liečia ir *u*, atitinkantį lk. nekirčiuotus ilguosius *u*, *q*, *ū*, *o*) yra labai smarkiai suprišakėjęs, pvz.: *uškluvō*~*užkliuvaū*, *žurē*~*žiūrēk*, *błuvi*~*mus*~*bliovimas*, ir šiuo metu dažniausiai visiškai perėjęs į priešakinės eilės balsių *i*, pvz.: *uškluvō*~*užkliuvaū*, *žirē*~*žiūrēk*, *blivi*.*mus*~*bliovimas*. Šio įdomaus mūsų dienomis vykstančio proceso priežastis galėjo būti ta, kad beveik nelabializuotas tarmės nekirčiuotas *u* savo artikuliacija primena neįtemptą tarmės *i*.

§ 14. Kirčiuotieji lk. *i*, *u* tarmėje pailgėja. Ausis pailgėjusių *i*, *u* neskiria nuo *i*, *u* ilgųjų. Iš klausos, pavyzdžiui, negalima nustatyti, ar tarmės *sudžiūva* atliepia lk. *sudžiūvo*, ar lk. *sudžiūvo*, nes ir tarp *vi*.*sus*~*visas* ir *vi*.*rus*~*výras*, *iždū*.*ža*~*išdūžo* ir *iždū*.*me*~*išdūmē* skirtumo, atrodo, nėra. Kol šių balsių ilgumas nėra išmatuotas, pailgėjė kirčiuotieji *i*, *u* pagal tradiciją žymimi pusilgiais, pvz.: *dū*.*ri*.*š*~*dūrys*, *kłū*.*va*~*kliūvo*.

§ 15. Kirčiuotieji *i*, *u* nepailgėja šiaisiai atvejais: kai kuriuose vienskiemiuose žodžiuose, pvz.: *tik*~*tik*, *dū*~*dū*; ištiktukuose ir akimirkos veikslo veiksmažodžiuose, reiškiančiuose staigū, bet silpną veiksmą, pvz.: *žipē*~*žibt*, *žlptelē*~*žibtelēti*, *trūkē*~*trūkt*, *trūktelē*~*trūktelēti*; esamojo laiko onomatopėjiniuose veiksmažodžiuose, kurių bendratis turi priesagą *-ēti*, pvz.: *grīkši*~*grikšia*, *tūksi*~*tūksia*; būsimojo laiko III asmenyje, pvz.: *lis*~*lis*, *matis*~*matis*, *būs*~*būs*, *šūs*~*siūs*; tariamosios nuosakos III asmens sutrumpėjusioje formoje, pvz.: *dript*, „*driptu*“, *płkt*, „*płktu*“, *sūkt*, „*sūktu*“, *būt*, „*būtu*“.

§ 16. Tarmės ilgieji *i*, *u* būna tik kirčiuoti ir atitinka lk. kirčiuotus *i*, *é*, *y*, *u*, *q*, *ū*, pvz.: *li*.*sī*~*līst*, *grī*.*šī*~*grēžt*, *ri*.*tus*~*rýtas*, *skū*.*sī*~*skūst*, *kū*.*sī*~*kāst*, *dū*.*me*~*dūmai*. Tarmės ilgieji *i*, *u*, kaip ir visi tarmės ilgieji balsiai, atrodo, yra šiek tiek trumpesni negu lk. *y*, *ū*.

§ 17. Peržvelgus visus žodžio kamieno balsius, matosi, kad bendrasis aprašomosios tarmės žodžio kamieno balsių kiekybės dėsnis yra toks: nekirčiuotieji balsiai visada yra trumpi, o kirčiuotieji, be kelių išimčių – ilgi.

I Klausimą, kodėl kirčiuoti trumpieji balsiai tarmėje pailgėjo, o nekirčiuotieji ilgieji sutrumpėjo, atsakyti sunku. L. Ščerba, aiškindamas panašų rusų kalbos vokalizmo dėsningumą, rašo⁶, kad vienu metu dėl nežinomų

⁵ Tas paplatėjimas grafiškai nevaizduojamas.

⁶ Ж. Л. Щерба, Русские гласные въ качественномъ и количественномъ отношеніи, 151, С. Петербургъ, 1912.

priežasčių rusų kalboje didžiausią balso jėgą imta skirti kirčiuotojo skiemens balsui, kuris ēmė ilgėti, o nekirčiuotųjų skiemenu balsai, priešingai, ēmė redukuotis kiekybiškai ir net kokybiškai.

Iš tikrujų, nekirčiuotųjų balsų redukcija pakeitė ir kai kurių Miežiškių tarmės balsų kokybę. Pvz., nekirčiuotieji ilgieji *é*, *o* trumpėdami pavirto kitais balsais.

Aprašomosios tarmės žodžio kamieno balsų kokybė dar priklauso ir nuo balsų supančių priebalsių.

Užpakalinės eilės balsio ištarimas priklauso nuo to, po kokio priebalsio jie stovi. Po *j* ar palatalinio priebalsio, po kurio yra buvęs *j*, užpakalinės eilės balsai yra supriekėjė. Nekirčiuotojo balsio *u* supriekėjimas davė visai naujos kokybės balsį *i*.

Kai kurių balsų ištarimas priklauso ir nuo to, prieš koki priebalsi jie stovi. Prieš kietajį priebalsį trumpieji *i*, *u* šiek tiek paplatėja, o balsio *e* paplatėjimas yra toks žymus, kad jis tariamas kaip tarpinis garsas tarp *e* ir *a*.

2. Dvigarsiai

Dvibalsiai. Kalbant apie dvibalsius, reikia abstrahuotis nuo sutaptinių dvibalsių *ie*, *uo*, kurie tiek savo artikuliacija, tiek atitikmenimis skiriasi nuo likusiųjų dvibalsių.

§ 18. Dvibalsių *ai*, *au*, *ei*, *ui* sandų kiekybę nulemia priegaidė. Tvirtapradės priegaidės balso spūdis yra sukonzentruotas ant pirmojo sando, todėl pirmasis sandas yra ilgas, pvz.: *ká·ili·s~káilis*, *sá·ula~sáulé*, *ké·iktis·s~kéiktis*, *smú·ike⁷~smùiké*. Tvirtagalės priegaidės balso spūdis, priešingai, yra sukonzentruotas ant antrojo sando, todėl yra ilgas antrasis sandas, pvz.: *krā·ti·s~kraitis*, *lā̄·kus~lāukas*, *rē·ki~reikia*, *mū·lus~muīlas*. Nekirčiuotųjų dvibalsių abu sandai yra trumpi, pvz.: *daiktē·li·s~daiktēlis*, *šáukō·s~šaukiaū*, *mēilū·mus~meilūmas*, *puiki·be~puikybė*.

§ 19. Žodžio kamieno dvibalsiai *ai*, *au*, *ei*, *ui*, kirčiuoti tvirtagališkai, yra ir kokybiškai kiek kitokie negu literatūrinės kalbos. Kadangi balso spūdis sukonzentruojamas ant antrojo sando, pirmasis sandas redukuojamas ir šiek tiek supanašėja su antruoju. Dvibalsio *aū* platusis *a* prieš siauraji *u* susiaurėja ir igyja *o* atspalvio, pvz.: *pā̄ū·kšti·s~pāukštis*, *dā̄ū·k~daūg*. Dvibalsio *ei* *e* prieš siauraji *i* irgi kiek siauresnis, pvz.: *pēikī~peikti*, *mē̄·ši~meišia* „maišosi“. Dvibalsio *aī* platusis *a* prieš siauraji *i* yra gerklinis-pūstinis balsis, pvz.: *bā̄·sus~baisūs*, *vā̄·kus~vaikas*. Dvibalsio *ui* siaurasis *u* kiek paplatėja, pvz.: *kū·nus~kuīnas*, *pū·kus~puikūs*. Tokia pirmojo sando asimiliacija jaučiama ir nekirčiuotuose skiemenyse, pvz.: *maiši·t~maišyti*, *lāukē~laukaī*, *reikē·s~reilēs*, *puikumē·li·s~puikumēlis*, *pā·baige~pābaigē*, *atā·smāuke~atāsmaukē*, *pri·reike~prirekė*.

§ 20. Dvibalsis *ei* išvirsta į *ai* žodžio pradžioje, pvz.: *aī·nu~aīna*, *aī·k~eīk*, *aī·li~eiliā*, ir po sukietėjusio *l*, pvz.: *lā̄·isk~léisk*, *plā̄·iskanas~pléiskanos*.

⁷ Dvibalsis *ui*, ypač tvirtapradiškas, aprašomajai tarmei néra būdingas.

§ 21. Dvibalsiai *ie*, *uo* savo artikuliacija ir atitikmenimis šliejasi prie vienbalsių. Šie balsių junginiai ištariami kaip nepastebimai pereinanti balsių eilė nuo siaurojo per tarpinį iki plačiojo: *ie* prieš minkštajį priebalsį tariamas kaip savotiškas trigarsis *iēe*, prieš kietąjį — kaip trigarsis *iēē*, *uo* tariamas kaip trigarsis *uoaa*. Dėl tos priežasties tarmės dvibalsių *ie*, *uo* tvirtapradė ar tvirtagalė priegaidė nėra girdima — yra vidurinė kaip vienbalsių.

§ 22. Dvibalsiai *ie*, *uo* yra tik kirčiuoti, pvz.: *pienus~pienas*, *dienu~dienà*, *duodu~dúoda*, *juòkus~juòkas*. Nekirčiuoti pagal nekirčiuotųjų skiemenu balsių trumpėjimo dėsnį sutrumpėja, t. y. suvienbalsėja ir keičia savo kokybę: suvienbalsėjės *ie* virsta trumpuoju *e* (prieš kietąjį priebalsį — *æ*), pvz.: *peneli.ð~pienëlis*, *kætù.mos~kietùmas*, suvienbalsėjės *uo* po kietojo priebalsio virsta trumpuoju užpakalinės eilės balsiu *u*, pvz.: *pudeli.ð~puodëlis*, *dubet~tus~duobétas*, o po minkštojo priebalsio — trumpuoju priešakinės eilės balsiu *i*, pvz.: *pajiddåvi.ð~pajuodåvës*, *apsi.libo~apsiliuobiau*. Vadinasi, nekirčiuoto lk. *uo* atitikmenys yra tokie pat kaip nekirčiuoto lk. *o*, o nekirčiuoto lk. *ie* atitikmenys skiriasi⁸ nuo nekirčiuoto lk. *é* atitikmenų (žr. § 9).

§ 23. *Mišrieji dvigarsiai*. Mišriųjų dvigarsių, kaip ir dvibalsių *ai*, *au*, *ei*, *ui*, sandų kiekybę priklauso nuo priegaidės. Tvirtapradės priegaidės balso spūdis yra sukonzentruotas ant pirmojo sando, todėl pirmasis sandas yra ilgas, pvz.: *kálnus~kálnas*, *supíntos~supintas*, *kélli~kélti*, *dú.rì~dùrti*. Tvirtagaliés priegaidės balsio spūdis, priešingai, yra ant antrojo sando, todėl antrojo sando sonoriniai priebalsiai *l*, *m*, *n*, *r* yra įtempti ir ilgi, be to, *r* daugiadūžinis, pvz.: *kař·tus~kartùs*, *piñktus~peñktas*, *ruñta~rañto*, *kuř·či.ð~kuřčias*. Nekirčiuotų mišriųjų dvigarsių abu sandai yra trumpi, pvz.: *kalnuòtus~kalnúotas*, *delnèli.ð~deInélis*, *šiliù~mos~šiltùmas*, *pulkùo~pulkúoti*.

§ 24. Tvirtagalių mišriųjų dvigarsių balso spūdis yra sukonzentruotas ant antrojo sando, todėl pirmasis sandas redukuojamas ir šiek tiek supanašėja su antruoju. Jei pirmajį sandą sudaro *i*, *u*, *jie*, ypač prieš kietąjį priebalsį, paplatėja, pvz.: *vìlkus~vilkas*, *pùlkus~pulkas*, *kiñči~keñčia*, *dùlkia*, o *e*, būdamas prieš minkštajį priebalsį, linkęs susiaurėti, pvz.: *veřki~veřkia*, *kêrti~kerti*. Jeigu mišrusis dvigarsis stovi prieš kietąjį priebalsį, tai *e* lieka paplatėjės kaip ir nedvigarsiuose, pvz.: *tæñku~teñka*, *vælk~velka*. Pirmojo sando balsis *a* šiek tiek gerklinis, pvz.: *mař~ui~marti*, *käl~tus~kalta*.

§ 25. Aprašomosios tarmės, kaip ir kitų puntininkų, *am*, *an*, *em*, *en* virto *um*, *un*, *im*, *in*, pvz.: *sú.mti.ð~sámtis*, *ruñsti.ð~rañstis*, *kompéli.ð~kampélis*; *sprúndus~sprándas*, *ruñku~rankà*, *lunki~lankýti*; *vi.mî~vémti*, *tiñ~pi~tempti*, *kimpi~ne~kempiné*; *giví.ni~gyvénti*, *šviñte~sveñtë*, *kintéjo~kentéjau*.

§ 26. Tačiau yra atvejų, kada *am*, *an*, *em*, *en* neišverčiami, būtent:

⁸ Aprašomosios tarmės kaimynų — pontininkų pakraštyje (Piniava, Pažagieniai) ir nekirčiuoto lk. *ie* atitikmenys tokie pat kaip nekirčiuoto lk. *é*, pvz.: *pine~lus~pienëlis*, kaip *tuñ~hs~tévelis*.

a) žodžiuose, kurie į tarmę atėjo po *am*, *an*, *em*, *en* virtimo į *um*, *un*, *im*, *in* epochos, pvz.: *lē·mpu~lémpa*, *lē·nkus~lénkas*, *žé·ntus~žéntas*;

b) formose, kur *am*, *an*, *em*, *en* yra sekundarinės kilmės, t. y. atsirado neseniai, nukritus žodžio galo balsui: įvardinėje vienaskaitos naudininko galūnėje, pvz.: *gerá·m*<*geramui*, *untrá·m*<*antramui*, *tá·m*<*tamui*; *o-* kamienių daiktavardžių daugiskaitos naudininko, kilusio iš senosios dviskaitos naudininko formos, galūnėje, pvz.: *namá·m*<**namamu*, *vi·ram*<**vīramu*; įvardinėje vienaskaitos esamojo vidaus vietininko galūnėje, pvz.: *senañ·m*<*senamè*, *pirmañ·m*<*pirmamè*, *katramñ·m*<*katramè*; einamojo vidaus vietininko galūnėje⁹, pvz.: *miškxñ·m*<*miškanà*, *miestan*<*miéstana*; *a* ir *ia* kamienių veiksmažodžių esamojo laiko daugiskaitos I asmens galūnėje, pvz.: *dí·rbam*<*dírbame*, *séðžam*<*séðžiame*;

c) esamojo laiko veiksmažodžiuose, kurių pagrindinės formos turi šaknies *im* || *em*, *in* || *en* kaitą, pvz.: *kæñ·šu~keñša*, *læñ·du~leñda*, *ræñ·ku~reñka*;

d) esamojo laiko intarpiniuose veiksmažodžiuose, pvz.: *rañ·du~rañda*, *pakañ·ku~pakañka*, *gæñ·du~geñda*, *tæñ·ku~teñka*. Kartais pasakoma ir *par-šluñ·pu* „pérslampa“, *pakuñ·ku~pakañka*, bet retai.

§ 27. Idomus faktas, kad lk. *en* po sukietinto *l* atliepiamas tarmės *un*¹⁰, pvz.: *luñ·tu~lentà*, *luntæ·la~lentélè*, *luñ·gvus~leñgvas* *lungváðú~lengviaù*. Matyt, *en* po *l* pavierto į *an*, o *an* dėsningai išvirtito į *un*, vadinas, *luñ·gvus*<*lañgvas*<*leñgvas*. Iš to galima padaryti išvadą, kad aprašomosios tarmės mišrieji dvigarsiai *am*, *an*, *em*, *en* išvirtoti į *um*, *un*, *im*, *in* vėliau negu sukietėjo junginiai *le*, *lè*.

§ 28. Apžvelgus balsinius ir mišriuosius¹¹ dvigarsius, galima padaryti šias išvadas:

1. Dvibalsių (išskyrus sutaptinius *ie*, *uo*) ir mišriųjų dvigarsų kiekybę ir kokybę nulemia priegaidė: tvirtapradės priegaidės dvigarsiai turi pailgintą pirmajį sandą, o tvirtagalės — antrajį. Tvirtagalės priegaidės pailgintas antrasis sandas susilpnina ir iš dalies asimiliuoja pirmajį sandą.

2. Aprašomajai tarmai būdingas puntininkavimas. Po istoriskojo dvigarsių *am*, *an*, *em*, *en* išvirtimo į *um*, *un*, *im*, *in* atejusiouose į tarmę žodžiuose ir naujai susidariusiose su šiais dvigarsiais formose *am*, *an*, *em*, *en* dažniausiai liko nepakite.

3. Dvibalsiai *ie*, *uo* savo artikuliacija, priegaide ir atitikmenimis šliejasi prie vienbalsių.

B. Žodžio galo vokalizmas

1. Balsiai

§ 29. Žodžio galo balsių *é*, *o*, atliepiančių lk. *é*, *o*, Miežiškių tarmė paprastai neturi. Tieki kirčiuotus, tieki nekirčiuotus lk. *é*, *o* atliepia tarmės trumpieji *e*, *a*, pvz.: *vüverè~voveré*, *bá·re~bárè*, *lunkás~lankòs*, *bláð·zdas~*

⁹ Apie Raguvą tariama jau *miškuñ~miškañ*, *miestun~miestan*.

¹⁰ Išimtį sudaro žodis *hñ·ki~leñkti*.

¹¹ Naujai susidarę tarmės dvigarsiai ir trigarsiai šiame straipsnyje nenagrinėjami, nes jie būdingi daugeliui tarmių ir kokios nors naujos įdomesnės medžiagos neduoda.

blaūzdos. Tur būt, tuo metu, kada senieji ē, ā tarmės žodžio kamiene virto ī ē, o, tarmės žodžio galo ē, ā buvo sutrumpėjė ar aptrumpėjė, todėl išvirsti ī ē, o nebegalėjo, pvz.: *dē·de*<**dēdē*, *brō̄·la*<**brāljā*. Ši teiginį paremia ir tas faktas, kad lk. žodžio galo lē atliepia ne tarmės le (žr. § 10), bet tarmės la, kuris gali būti kilęs tik iš le (žr. § 8), pvz.: *sá·ula*~sáuié, *vərlā*~varlē.

§ 30. Naujai žodžio gale atsiradę ē, o savo kokybę išlaiko: kirčiuoti būna ilgi, pvz.: *pakapē*~pakapėjė, *lunkō*~lankojė, *tō*~tója; nekirčiuoti būna pusilgiai, pvz.: *žē·mē*~žémėje, *piēvo*~piévoje, *ši·to*~šitoja. Balsius ē, o žodžio gale dar turi veiksmazodžio bendratis ir iš jos išvestos formos, pvz.: *birē·i*~byrēti, *birē·s*~byrēs, *birē·k*~byrēk, *žinō̄·t*~žinotí, *žinō̄·s*~žinōs, *žinō̄·k*~žinok.

§ 31. Tarmės žodžio galo a, e dažniausiai yra atsiradę sutrumpėjus seniesiems ā, ē (žr. § 29). Lk. a, e paprastai atitinka tarmės u, i, kurie yra labiau atitraukti ir platesni negu lk. u, i, be to, ypač nekirčiuoti, redukuoti. Kai kuriais atvejais ši atitikima galima paaškinti istoriškai (puntininkavimo dėsniu), būtent: moteriškosios giminės o-kamienių vardažodžių vienaškaitos įnagininko galūnėje, pvz.: *šakū*<**šakun*<**šakān*~šakà, *lū·pu*<**lūpun*<**lūpān*~lūpa, *kat̄l*<**katin*<**katēn*~katè, *kā·rv̄i*<**karvin*<**karvēn*~kárve; moteriškosios giminės o-kamienių vardažodžių daugiskaitos galininko galūnėje, pvz.: *šakūs*<**šakuns*<**šakáns*~šakàs, *lū·pus*<**lūpuns*<**lūpáns*~lūpas; vienaškaitos ir daugiskaitos vietininko galūnėje, pvz.: *miškl̄*<**miškin*<**miškēn*~miškè, *ariūdi*<**aruodin*<**aruodēn*~arúode, *piēvusi*<**pievosin*<**pievosēn*~piévoze.

§ 32. Istorikai neįmanoma išaiškinti tarmės vyriškosios (a kamieno) ir moteriškosios giminės (o kamieno) vienaškaitos vardininko linksnio galūnėje atsiradusį u vietoj lk. a, pvz.: *dá·rbus*~dárbas, *má·žus*~māžas, *šakū*~šakà, *bō·bu*~bóba. Gal būt, ypač moteriškos giminės, vardininko galūninis u vietoj a galėjo atsirasti dėl analogijos pagal vienaškaitos įnagininko ir daugiskaitos galininko linksnius, bet, greičiausiai, galūninis a, ypač nekirčiuotas, dėl redukcijos imta tarti vos girdimai, neaiškiai, todėl supanašėjo su redukuotu u. Išimtį sudaro tik vyriškosios giminės įvardžiai, kurie kirčiuotajį žodžio galo a išlaiko, pvz.: *kàs*~kàs, *tàs*~tàs, *anàs*~anàs, *katràs*~katrás, *visakàs*~visakàs.

§ 33. Ilgųjų a, e žodžio gale tarmė neturi. Išimtį sudaro išlaikyti ilgos kirčiuotos senosios įvardžių galūnės, pvz.: *katrā*~katrō, *anā*~anō, *tuķā*~tokiō. Lk. a, e pagal puntininkavimo dėsnį atliepia u, i; kirčiuotą ilgieji u, i, pvz.: *anū*~anā, *mani*~manē; nekirčiuotą–pusilgiai u., i., pvz.: *miestu*~miěstā, *kā·ti*~kâtę, *bū·vi·s*~bùvęs.

§ 34. Lk. žodžio galo e junginyje le atitinka tarmės u. Šis atitikimas yra l kietinimo ir puntininkavimo rezultatas. Sukietėjęs žodžio galo l po savęs stovėjusį dvigarsį *én pavertė an, an virto un, o iš un, n nukritus, liko u, pvz.: **pelén*>**pelan*>**pelun*>**pelū*~pelè, **galén*>**galan*>**galun*>**galū*~galè, **šilén*>**šilan*>**šilun*>**šilū*~šilè. Tai dar kartą patvirtina, jog Miežiškių tarmės l sukietėjo pirma negu an>un (žr. § 27).

§ 35. Tačiau lk. žodžio galo *l* atitinka ne tarmės *lu.*, bet *lbl.*¹², pvz.: *sá'ukl̄.~sáulę, bačk̄'ē'lbl̄.~bačkēlę, prapuōlbl̄.s~prapuolęs, suski'.lbl̄.s~suskilęs.* Gal būt, senojoje cirkumfleksinėje galūnėje dvigarsis *en* išvirto *i* in anksčiau negu akūtinėje (žr. § 34), vadinasi, dar prieš *l* sukietėjimą. Bet tada kyla klausimas, kodėl *l*, kuris paprastai kietėja tik prieš *e*, *é*, sukietėjo ir prieš *i*.

§ 36. Aprašomosios tarmės žodžio galo *i*, *u* gali būti trumpieji, pusilgiai ir ilgieji. Trumpieji *i*, *u*, atliepiantieji lk. *i*, *u*, yra labiau atitraukti, siek tiek paplatėjė ir, ypač nekirčiuoti, redukuoti, pvz.: *maži~maži, akis~akis, n̄i:h~týlia, sukù~sukù, smagùs~smagùs, dí.rbu~dirbu.*

§ 37. Yra keletas atvejų, kur lk. *i* atitinka tarmės pusilgis *i*, matyt, kiles iš ilgojo *ī*, būtent: *nesutrumpėjusios*¹³ veiksmažodžio bendarties galūnėje, pvz.: *aī'ti.<*eitī(?)*, *dí.rpti.<*dirbtī(?)*, *ia-kamienių* vardažodžių vardininko galūnėje¹⁴, pvz.: *brō.li.ś<brālīs, ratē'li.ś<ratelīs*.

§ 38. Tarmės žodžio galo *u*, atitinkantis lk. žodžio galo *u* ar lk. žodžio galo *a* (žr. § 31 ir § 32), po *j* ar palatalinio priebalsio, po kurio yra buvęs *j*, smarkiai supriekėja ir dažniausiai tariamas kaip visai priešakinės eilės balsis *i* (plg. § 13), pvz.: *turi~turiū, žališ~žaliūs, sū'ris~sūrius, žali~žaliā, kō'ji~kója, brú.ngiš~brángias.* Tačiau apie Miežiškius vyriškosios giminės *ia* kamieno vardininkas, turintis lk. galūnę *-ias* ir pagal dėsnį turintis atitikti tarmės *-iš*, atitinka tarmės *-i.ś*, pvz.: *vé'ji.ś „vėjas“, své'či.ś „svēčias“, žá'li.ś „žalias“.* Tur būt, tai yra analogija su tais *ia* kamieno vardininkais, kur pusilgis *i* yra atsiradęs istoriškai (žr. § 37).

§ 39. Lk. kirčiuotuosius žodžio galo *i*, *y*, *u*, *ū* atitinka tarmės ilgieji *i'*, *u'*, *pvz.: jí'~j̄l̄, už̄'!~ož̄y!, tū'~t̄ū, stačū'~stačiū, buū'~būtū;* nekirčiuotuosius atliepia pusilgiai *i*, *u*, *pvz.: áū'si.~aūsi, lunkē'li.~lankēl̄i, grá'žu.s~grāžūs, áću.~ačiū.* Tarmės ilgieji ir pusilgiai *i*, *u* dar gali atitikti lk. *e*, *ə* (žr. § 33).

§ 40. Apžvelgus visus tarmės žodžio galo balsius, galima pasakyti, kad bendroji žodžio galo balsių kiekybės taisyklė yra tokia: kirčiuoti yra ilgi, nekirčiuoti — trumpi ar pusilgiai. Balsiai *e*, *a*, kilę iš senųjų *ē*, *ā*, visais atvejais būna tik trumpi.

Tarmės žodžio galo balsių ko'kybę keičia prieš balsių stovintis minkštasis priebalsis (*u* supriekinamas iki *i*) ir puntininkavimo dėsnis (*ə>u*, *e>i*; bet to, tarmės *u*, *i* gali būti atsiradę iš senųjų žodžio galo **ān*, **ēn*).

2. Dvigarsiai

Dvibalsiai. Kalbant apie tarmės žodžio galo dvibalsius, reikia juos skirstyti atskiromis grupėmis. Pirmąją grupę sudarytų dvibalsiai *ai*, *ei*, *au*, antrąją — sutaptiniai dvibalsiai *ie*, *uo* ir trečiąją — dvibalsis *ui*.

¹² Vidurinioji karta vienaskaitos galininką pasako ir su *lu.*, *pvz.: sá'ulu.~sáulę, bačk̄'ē'lu.~bačkēlę.* Matyt, tai yra analogija su *o* kamieno galininko linksniu, *pvz.: várnu.~várną.*

¹³ Sutrumpėjusi veiksmažodžio bendarties forma jaunesniųjų tarmės astovų kalboje yra dažnesnė, *pvz.: ai'ī~eiti, dí.rpti~dirbtī.*

¹⁴ Šis reiškinys yra ne visame aprašomosios tarmės plote, o tik apie Miežiškius. Apie Narbutus ir Raguvą sako *brō'hs~brólis, ratē'hs~ratelis.*

§ 41. Dvibalsiai *ai*, *ei*, *au* yra sveiki tik tvirtapradiški, pvz.: *tá·i~tái*, *gærái~gerái*, *gražéi~gražiái*, *pačéi~pačiái*, *tá·u~táu*, *sá·u~sáu*. Tvirtagališki ir nekirčiuoti žodžio galo dvibalsiai *ai*, *ei*, *au* suvienbalsėja. Tam vienbalsėjimui aplinkybės buvo palankios. Tarmės tvirtagalio dvibalsio pirmasis sandas buvo redukuotas, nes balso spūdis buvo sukonzentruotas ant antrojo sando. Dvibalsiai *ai*, *ei*, *au*, sudaryti iš plačiųjų ir siaurujų balsių, būdami nepatogūs tarti, asimiliavosi: abu sandai susiliejo į vieną, platumo požiūriu tarpinį balsį tarp siaurojo ir plačiojo, būtent, *e*, *é* ar *o*. Dvibalsio *au* abu sandai — užpakalinės eilės balsiai asimiliuodamiesi davė užpakalinės eilės balsį ^{o¹⁵} (kirčiuotoje galūnėje — ilgą, pvz.: *sakð·~sakaū*, *mædð·s~medaūs*, nekirčiuotoje — pusilgi, pvz.: *sé·jo.~séjau*, *tuř·go.s~tuřgaus*). Dvibalsio *ei* sandai — priešakinės eilės balsiai asimiliuodamiesi davė priešakinės eilės balsį *é* (kirčiuotoje galūnėje — ilgą, pvz.: *ríké~rékei*, *gražé~gražiai*, nekirčiuotoje — pusilgi, pvz.: *ká·té.~kátei*, *kælð·lé.s~kelčliai*). Dvibalsio *ai* sandai — vienas užpakalinės eilės, kitas — priešakinės, asimiliuodamiesi davė vidurinės eilės balsį *e*, kurio lk. neturi (kirčiuotoje galūnėje — ilgą, pvz.: *žinž·~žinaī*, *nage·s~nagaīs*, nekirčiuotoje — pusilgi, pvz.: *má·me.~mämai*, *dí·rbe.~dirbai*).

Dvibalsių vienbalsėjimas, matyt, nesenas reiškinys, naujesnis negu, saky sim, junginių *le*, *lé* kietėjimas, pvz.: *pæ·le<pelai<pelei*, *avæ·le<avelai<avelei*. Priebalsis *l* nesukietėja prieš suvienbalsėjusi dvibalsį *ei*, kilusį iš senojo *ai*, prieš kurį stovėjo *j*, pvz.: *pē·lē.s~peiliais*, *smał·lé.~smailiai*. Tai rodo, kad *j* iškrito vėliau, jau praėjus junginių *le*, *lé* kietinimo epochai.

§ 42. Sutaptiniai dvibalsiai *ie*, *uo* daugiausia yra suvienbalsėjė. Lk. *ie* visada atitinka tarmės trumpasis *e*, pvz.: *akës~akiës*, *petës~petiës*, *nð·sës~nösies*, lk. *uo* atitinka tarmės *o* (kirčiuotą — ilgas, pvz.: *pæmð·~piemuõ*, *sæsð·~sesuõ*, nekirčiuotą — pusilgis, pvz.: *úndo.~vänduo*, *mé·no.~mënuo*). Kai kurie tarmės atstovai, ypač senesni, vietoj lk. būsimojo laiko III asmens *ie* taria *e* (*æ*), o vietoj *uo* taria *a*, pvz.: *læps~liëps*, *kvæs~kviës*, *dàs~duõs*, *važðas~važiuõs*.

§ 43. Dvibalsiai *ie*, *uo* išlieka sveiki dviem atvejais, būtent: įvardžių galūnėse, pvz.: *tië~tië*, *kukië~kokië*, *katrùo~katruõ*, *anuòs~anuõs*; galūnėse, kur kirčiuoti dvibalsiai *ie*, *uo* žodžio galo skiemenyje atsirado neseniai¹⁶, pvz.: *bardamieś~bardamësi*, *visułos~visuosë*, *låkułos~laukuosë*, *sukułos~sukúosi*. Antruojу atveju, jeigu dvibalsiai *ie*, *uo* yra nekirčiuoti, jie suvienbalsėja, bet ne pagal tarmės žodžio galo, o pagal žodžio kamieno dësnius (žr. § 22), pvz.: *Mieškus* || *Mieškòs~Míeškuose*, *Giteńus* || *Giteńos~Gitënuose*. Tai liudija, kad tarmės sutrumpėjusi vietininko forma atsirado neseniai, kada dvibalsiai *ie*, *uo* jau buvo suvienbalsėjė.

§ 44. Pagal žodžio kamieno dësnius (žr. § 22) dvibalsiai *ie*, *uo* trumpinami ir vienskiemeniuose prielinksniuose, pvz.: *pri_tviràs~prie* tvorõs,

¹⁵ Aprašomosios tarmės dalyje (apie Miežiškius) išimtį sudaro aukštessniojo laipsnio prieveiksmiai, pvz.: *graždū·~gražiaū*, *toldū·~toliaū*.

¹⁶ Tarmės atstovai, ypač senesni, tebevartoja ir nesutrumpintas formas.

nu kálna ~ nuo kálno. Taip atsitinka todél, kad prielinksniai, šliedamiesi prie kirčiuoto žodžio, sudaro su juo tartum vientisą junginį ir tuo pačiu atsiranda lyg žodžio kamiene.

§ 45. Dvibalsio *ui* žodžio gale aprašomoji tarmė neturi. Dalies aprašomosios tarmės *a* ir *u* kamieno daiktavardžių vienaskaitos naudininko galūnė yra -*u*¹⁷, pvz.: žm̄gu~žmōgui, vānagu~vānagui, sūnu~sūnui. Kaip ir kiekvienas tarmės žodžio galo *u*, po minkštojo priebalsio šis *u* virsta *i*, pvz.: brōli~bróliui, vāgi~vāgiui. Kadangi neskiemeninio *i* žodžio gale aprašomoji tarmė neturi¹⁸, tai reikia manyti, kad naudininko galūnė -*u* atsirado iš -*ui*, nukritus neskiemeniniams galūniniam *i*.

§ 46. Kaip matyti, žodžio galo dvibalsiai daugiausia priklauso nuo priegaidės. Tvirtapradės priegaidės dvibalsiai išlieka sveiki, tvirtagalės priegaidės dvibalsiai paprastai suvienbalsėja. Dvibalsio *ui* žodžio gale tarmė neturi.

§ 47. *Mišrieji dvigarsiai*. Žodžio gale mišrieji dvigarsiai pasitaiko retai. Galūniniai mišrieji dvigarsiai dažniausiai yra susidarę neseniai, jau po *am*, *an* išvirtimo i *um*, *un*, pvz.: māñ<manie, mažām<mažamui, vaikām<vaikamu, katram̄<katramè, aīnam<eīname. Vienskiemenių žodžių dvigarsiai dažnai numeta antrajį sandą — priebalsį, pvz.: dā<dár, i<if.

III. Nauji tarmės vokalizmo reiškiniai

§ 48. Šiame darbe aprašytas tradicinės tarmės vokalizmas. Kaip žinome, kiekviena tarmė, ypač šiuo metu, dėl literatūrinės kalbos įtakos kinta. Miežiškių tarmės jaunesnieji atstovai, veikiami mokyklos, spaudos, radijo, susirinkimų, meninės saviveiklos ir kitų veiksnių, vis labiau ima vengti tarmybų. Iš naujuju vokalizmo reiškinii, atsiradusiu dėl literatūrinės kalbos įtakos, paminėtini šie:

1. Kartais atstatomi *am*, *an*, *em*, *en*, *q*, *ɛ*, išversti i *um*, *un*, *im*, *in*, *u*, *i*, pvz.: sá·mti, sá·mtis, lá·ngus~lángas, pé·mpe~pémpè, givé·n̄i~gyvýenti, kā~kā, švē·s̄i~švēsti. Fakultatyviškai, tur būt, dėl persistengimo pasitaiko, kad vietoj *un* pasako *an*, kur *an* niekad nebuvo, pvz.: plánsnu „plùnksna“, paá·nksni, „paùnksnis“.

2. Junginiai *le*, *lē* vieno kito „suintelligentėjusio“ tarmės atstovo nebekietinami, pvz.: sá·ule~sáulé, lā·dus~lēdas. Kaip matyti, žodžio gale vietoj laukiamo lk. *lē* yra *le*, nes tarmės žodžio galo *la* faktiškai yra kilęs iš *le*, o ne iš *lē* (žr. § 29).

3. Jaunoji karta, ypač besimokanti, bando atstatyti lk. galūninių *q*, *ɛ* išvertimus, pvz.: vā·rna~várna, juðda~júoda. Tačiau vietoje ilgojo nekirčiuoto lk. žodžio galo *q* dažniausiai taria tarmės žodžio galui būdingą trumpąjį *a*.

¹⁷ Apie Narbutus ir Raguvą, kaip ir Debeikių tarmėje, yra išlaikyta *a*-kamienių daiktavardžių vienaskaitos naudininko galūnė -*ai*, kuri, galimas dalykas, kildintina iš senosios galūnės -**oi*, pvz.: žm̄ḡe, ~žmōgai, pař̄še, ~pař̄šai, vāīke, ~vaikai.

¹⁸ Vietoj sutrumpėjusių vietininkų formų *pievoj*, *vidūj* taria *pievo.*, *vidū;* prieveiksmi *paskuū* taria *paskū.*

4. Besimokantis jaunimas vietoje įprasto tarmės *a* ir *o* kamienų vardžodžių vardininko galūnės balsio u pasako *a*, pvz.: *kā'ras*~*kāras*, *žæ'mas*~*žēmas*, *mažà*~*mažà*. Vietoj tarmės žodžio galo balsių, kilusių iš tvirtagalių dvibalsių, ištaria dvibalsius su labai stipriai akcentuojamu antruoju sandu, pvz.: *matāū*~*mataū*, *mateł'*~*matei*, *namai*~*namai*.

§ 49. Tačiau tarmė turi ir tokius fonetinius vokalizmo reiškiniai, kurie nerodo jokios tendencijos nykti. Niekad nėra trumpai tariami pailginti balsiai, pvz.: *ši.tus*~*šitas*, *bū.va*~*bùvo*, *ké.pi*~*kèpti*, *má'na*~*màno*. Iš kitos pusės, niekad nėra ilgai tariami sutrumpinti balsiai, pvz.: *vif'ú.usi.š*~*vyriau-sias*, *grudū*~*grūdī*. Dėl tos priežasties neatstatomi ir žodžio kamieno su-vienbalsęj *ie*, *uo*, pvz.: *puđe.li.š*~*puodēlis*, *šená'u*~*šienauti*.

§ 50. Iš to, kas pasakyta, matyti, kad jaunesnieji tarmės atstovai ima atsisakyti nuo kai kurių kokybinių tarmės vokalizmo ypatumų, bet tarmės balsių kiekybės nepakeičia.

Aprašomosios tarmės vokalizmo sistema yra daug naujoviškesnė negu literatūrinės kalbos. Tačiau atrodo, literatūrinės kalbos įtaka užkirs (ir jau užkerta) kelią tolimesniams tarmės vokalizmo keitimuisi.

ЧЕРТЫ ВОКАЛИЗМА ГОВОРА МЕЖИШКЯЙ

И. Л. ШУКИС

Резюме

В статье рассматривается система вокализма окрестности села Межишкяй, которое находится в юго-востоке от Паневежиса. Эта окрестность принадлежит восточным аукштайтам пунтинникам, которые не входят в систему говоров ни ротинников, ни дадинников, ни жалинников, ни жадинников. Западными соседами этого говора являются понтинникай и пантинникай.

Произношение гласных или дифтонгов в описываемом говоре зависит от следующих условий: от их фонетической позиции, от занимаемого положения в слове (где находится гласный — в начале, в конце или внутри слова), от ударения и интонации.

В Межишкяйском говоре общий закон количества гласных в основе слов такой: безударные гласные всегда являются краткими, ударные, кроме нескольких исключений — долгими.

Под влиянием количественной редукции изменилось качество некоторых безударных гласных в основе слов. Долгие *é*, *o* в основе слов сокращаясь сузились и превратились в гласные *ɛ*, *o*.

Произношение гласных заднего ряда зависит от предшествующих согласных. После *j* или палатальных согласных, за которыми следовало *j*, гласные заднего ряда продвигаются вперёд. Сильно продвинутый вперед безударный гласный *u* заднего ряда дал совсем нового качества гласный переднего ряда *ɛ*.

Произношение узких гласных зависит от последующих согласных. Перед твёрдым согласным гласные *i*, *u* немного расширяются, а расширение гласного *e* настолько заметно, что он произносится как промежуточный гласный между *e* и *a*.

Качество и количество дифтонгов (за исключением *ie*, *uo*) и дифтонгических сочетаний в основе слова зависит от интонации: у дифтонгов с нисходящей интонацией — удлиненный первый компонент, а у дифтонгов с восходящей интонацией — второй компонент. Первый компонент дифтонга под восходящей интонацией редуцируется и частично ассимилируется вторым.

Дифтонги *ie*, *uo* по способу артикуляции, по интонации и соответствиям с нормами литературного языка примыкают к монофтонгам.

Описываемый говор, как и все пунтинники, отличается изменением дифтонгических сочетаний *at*, *an*, *et*, *en* и гласных *q*, *ɛ* в *it*, *in*, *im*, *in*, *u*, *i*. В новых словах и в недавно образовавшихся формах это явление обычно не встречается.

Долгота гласных в конце слова подчиняется следующему правилу: ударные бывают долгими, безударные — краткими или полудолгими. Гласные *e*, *a*, восходящие к древним *ē*, *ā*, всегда бывают только краткими.

Дифтонги в конце слова зависят от интонации. Дифтонги с нисходящей интонацией не изменяются, а дифтонги с восходящей интонацией обычно переходят в монофтонги. Безударные дифтонги в конце слова также переходят в монофтонги. Дифтонг *ui* в конце слова в данном говоре не встречается.

Дифтонгические сочетания в конце слова в большинстве случаев образовались недавно.

Из-за влияния литературного языка среднее и молодое поколения представителей говора отказываются от некоторых качественных особенностей вокализма данного говора, например, *at*, *an*, *et*, *en*, *ɛ*, *q* иногда не изменяют, как указывалось выше, а произносят так, как в литературном языке.

Система вокализма говора Межицкий является более новой, чем система вокализма литературного языка.